

UDK 342.727; 34:174; 340.12 Finis Dž. M.

CERIF: S115

DOI: 10.5937/AnalPFB1903009H

Dr Jasminka Hasanbegović*

AKADEMSKE SLOBODE I LJUDSKO DOSTOJANSTVO: NEOBIČAN SLUČAJ FOBIČNOSTI DŽONA FINISA

U ovom članku se – iz perspektive slučaja Džona Finisa iz januara 2019 – traga za odgovorima na pitanja gde su granice akademske slobode i slobode govora. Stoga se najpre unajkraće izlaže slučaj Finis, a potom se razmatra da li je Finis prekoračio granice akademske slobode i slobode govora svojim „ekstremno diskriminatorskim stavovima protiv mnogih grupa ljudi koji su u nepovoljnom položaju“, sa držanim u njegovim spisima od 1992. do 2011, kako to stoji u „Peticiji da Džon Finis prestane da predaje na Univerzitetu Oksford zbog svog diskriminisanja“. Dakle, još jedno od središnjih pitanja jeste da li su Finisovi stavovi diskriminatorski i fobični, ili nisu. Osnovne teze koje se zastupaju u ovom članku jesu: Finis nije prekoračio granice akademske slobode i slobode govora, ali jeste zloupotrebio te slobode. Neki od njegovih stavova, kao apstraktno izražena mišljenja, jesu fobični, ali nema dokaza da se Finis konkretno diskriminatorski ponašao prema bilo kome.

Ključne reči: *Akademska sloboda govora. – Ljudsko dostojanstvo. – Slučaj Džona Finisa u oksfordskoj akademskoj zajednici. – Zloupotreba prava. – Pravno slobodan prostor.*

1. UVOD

U ovom članku se – iz perspektive slučaja Džona Finisa iz januara 2019 – traga za odgovorima na pitanja gde su granice akademske slobode i slobode govora. Metodološki posmatrano, ovo je studija slučaja pravne i moralne (odnosno etičke) prirode.

Stoga će se najpre unajkraće izložiti slučaj Finis. Potom će se analizirati da li je Finis prekoračio granice akademske slobode i slobode go-

---

* Autorka je redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

vora svojim „ekstremno diskriminatorskim stavovima protiv mnogih grupa ljudi koji su u nepovoljnom položaju“. Ti Finisovi stavovi se nalaze u njegovim spisima objavljivanim od 1992. do 2011. i zbog njih se traži u *Peticiji da Džon Finis prestane da predaje na Univerzitetu Oksford zbog svog diskriminisanja* (Petition 2019).

2. SLUČAJ DŽONA FINISA – UNAJKRAĆE

U okviru oksfordskog RDP (Remote Desktop Protocol) pokrenuta je 2. januara 2019. *Peticija Oksfordskom univerzitetu*, kojom se zahtevaju dve stvari: (1) da Džon Finis prestane da podučava na Oksfordskom univerzitetu zbog svog diskriminisanja i (2) da Oksfordski univerzitet razjasni svoju politiku prema diskriminatorskim profesorima (Petition 2019). *Peticiji* se ubrzo priključilo svojim potpisima više stotina članova oksfordske akademske zajednice – studenata i profesora (Smith 2019).

Šta se konkretno zamera Džonu Finisu (1940–), čuvenom oksfordskom emeritovanom profesoru Pravnog fakulteta? U prvom delu *Peticije* kaže se da je „lista njegovih ekstremno diskriminatorskih pogleda usmerenih protiv mnogih grupa ljudi koji se nalaze u nepovoljnom položaju – veoma duga; da je poznat kao posebno homofobičan i transfobičan čovek; da je čak savetovao vladu SAD da ne pruži pravnu zaštitu LGBTQ+ ljudima izloženim diskriminaciji“ (Petition 2019). Osim toga, precizira se da u „njegove izjave pune mržnje spadaju: da je gej seks sličan bestijalnosti, tj. seksu sa životinjama (1992; 1994; 2011); da je biti gej ‘zlo’ i ‘razorno za ljudskost’ (1994; 2011); da je odobravanje gej seksa slično odobravanju ubijanja nevinih ljudi u terorističkom masakru (2011); da vlade i društva treba da ‘obeshrabruju’ ljude da budu gej i treba da podstiču antigrej obrazovne programe (1994; 2011); da okolnost što je neko gej treba da se smatra ‘bar negativnom, ako ne diskvalifikatornom’ okolnošću prilikom dopuštanja usvajanja dece (2011); te da može postojati veza između biti gej i zloupotrebljavati decu (2011)“ (Petition 2019). Uz to, navode se i njegovi „drugi oblici diskriminisanja, naime, rasizam i ksenofobija, primerice, kada izjavljuje da će kulturna raznolikost [u Evropi i Britaniji] dovesti do ‘jadā mržnje, krvoprolića i političke paralize’, poredeći postojeću situaciju s bosanskim genocidom u bivšoj Jugoslaviji (2009); kao i kada kaže da je „moderna imigracija neka vrsta ‘obrnute kolonizacije’ (2009)“ (Petition 2019). Konačno, u *Peticiji* se ukazuje i na to da „Finis drži seminare na dodiplomskim i master kursevima: BCL (Bachelor of Civil Law) & MJur (Master of Jurisprudence), koji su glavni kursevi na pravnim studijama; da je to nedopustivo – čoveka s enormnim predrasudama staviti u poziciju [akademske] odgovornosti i vlasti; da to čini da se ljudi pogođeni njegovim diskriminisanjem pitaju da li treba da

pohađaju ove seminare koji su predviđeni da budu glavni izvor poduke na pravnim dodiplomskim i master studijama (BCL & MJur); da je univerzitet mesto na kome se treba usredsrediti na obrazovanje, a ne biti primoran na borbu protiv ili biti poučavan od profesora koji propagiraju mržnju prema studentima koje poučavaju“ (Petition 2019).

U drugom delu *Peticije* traži se da Oksfordski univerzitet razjasni svoju politiku prema diskriminatorskim profesorima tako što će, polazeći od usvojenih etičko-pravnih akata koji promovišu „inkluzivnu kulturu jednakosti i vrednosnih različitosti“ i „pozitivno okruženje u kome se ljudi tretiraju pravično i s poštovanjem – bez uznemiravanja“ (Equality Policy; Free from Harassment Policy), utvrditi koliko *stvarno* stanje stvari odgovara postojećim etičko-pravnim aktima. Jer, u praksi, u ovom momentu, studenti i zaposleno univerzitetsko osoblje moraju da imaju slučaj uznemiravanja, viktimizacije ili zastrašivanja *konkretne* ličnosti od konkretne ličnosti da bi mogli uložiti žalbu protiv profesora. Protiv profesora pak koji se ustremljuju na ljude u nepovoljnom položaju na neki opštiji način, na primer, svojim objavljenim radovima, pomenuta etičko-pravna pravila, izgleda, nisu dovoljna, pa ako neka takva praksa ipak već postoji na Oksfordskom univerzitetu, treba je obznaniti i učiniti dostupnom studentima i zaposlenom univerzitetskom osoblju (Petition 2019).

Na kraju *Peticije* citiraju se *odlomci* iz Finisovih javnih izjava i objavljenih radova *koji su pomenuti* u prvom delu *Peticije*, uz detaljno bibliografsko upućivanje na mesta u Finisovim delima u kojima se ti citirani odlomci nalaze. O njima će biti još reči u nastavku ovog rada.

Do sada Oksfordski univerzitet nije doneo nikakav zvaničan stav ili odluku o *Peticiji*. To, naravno, nije prepreka da se ovde zauzme stav o slučaju Finis. I kako nalažu metodološka pravila, taj stav na početku ima status hipoteze odnosno teze, koju u daljem izlaganju treba valjano argumentovati, dokazati, odnosno obrazložiti ne bi li na kraju mogla biti razložno usvojena – odbranjena, tj. osnovano prihvaćena kao ispravna.

3. OSNOVNE (HIPO)TEZE O SLUČAJU FINIS

Središnja pitanja koja se razmatraju u ovom članku jesu pitanja: (1) da li je Finis prekoračio granice akademske slobode govora i (2) da li su Finisovi stavovi diskriminatorski i fobični ili nisu. Osnovne teze koje se o tim pitanjima ovde zastupaju jesu: Finis nije prekoračio granice akademske slobode i slobode govora, ali jeste zloupotrebio te slobode. Neki od njegovih stavova, kao apstraktno izražena mišljenja, jesu fobični, ali nema dokaza o Finisovom diskriminatorskom ili fobičnom konkretnom ponašanju prema bilo kome.

3.1. Teza o zloupotrebi akademske slobode govora

Teza o zloupotrebi akademske slobode govora biće razrađena u tri koraka. Prvo, određivanjem pojma zloupotrebe prava (ili slobode, ili prava na slobodu) i razgraničavanjem fenomenā (odnosno pojmovā) zloupotrebe prava od prekoračenja ili kršenja prava. Drugo, razmatranjem šta u Finisovom korišćenju pomenutih sloboda jeste a šta nije dobra (odnosno najbolja) akademska praksa, i to na taj način (a) što će se ukazati na pravila akademske poduke, od kojih su neka uspostavljena na univerzitetima u moderno doba, a neka i mnogo pre tog vremena – skoro otkako je univerzitet, i to posebno tako što će se ukazati na obavezu da se u univerzitetskoj poduci razmotre drukčiji i naročito suprotni stavovi (u odnosu na vlastite) o nekom određenom pitanju, (b) tako što će se ispitati neko moguće stručno prihvatljivo obrazloženje za Finisove stavove o bestijalnosti i sl., i (c) tako što će se razjasniti glavno akademsko pravilo (odnosno obaveza) da se profesor pridržava svog predmeta, to jest discipline i njene sadržine, imajući na umu da je Finis profesor prava i Pravne filozofije, a ne profesor Rimokatoličke moralne dogmatike, niti profesor Etike ljudskog seksualnog ponašanja. I konačno, u trećem koraku, neposredno zasnovanom na prethodnom, teza o Finisovoj zloupotrebi akademske slobode govora razrađivaće se raspravljanjem sfere pravno slobodnog prostora (nem. rechtsfreier Raum) da bi se odredilo i objasnilo gde u pravnoj praksi i u pravnoj teoriji treba smestiti određene fenomene o kojima Finis raspravlja i zauzima stavove, a koje potpisnici *Peticije* smatraju neprihvatljivim u oksfordskoj akademskoj zajednici. Krenimo redom.

3.1.1. Prvi korak: Šta je zloupotreba prava

Da bi se za neko ponašanje moglo reći da predstavlja zloupotrebu akademske slobode govora, potrebno je najpre odrediti pojam zloupotrebe prava odnosno zloupotrebe u pravu, ili u pravnom poretku. Pravo je izrazito svrhovit fenomen, pojava koja ima telos, cilj. Dakle, pravo odnosno postojanje prava nije samo sebi svrha, mada i kao sredstvo za ostvarenje cilja ima vrednost po sebi i za sebe. Instrumentalni karakter prava kao sredstva za postizanje određenog cilja ili ciljeva upućuje pak na to da se pravo kao sredstvo uvek može upotrebiti za jedne i zloupotrebiti za druge svrhe, bez obzira na to da li se o takvim (zlo)upotrebama raspravlja u nekom pravnom poretku ili unutar određene pravne teorije.

U kontinentalnoevropskoj teoriji – koja se u ovom pitanju može primeniti i na common law sistem (u kome se doktrina zloupotrebe prava ne sreće), kao što se uostalom zbog pomenute svrhovitosti i instrumentalnosti prava može primeniti i na svaki drugi, bilo koji pravni sistem – mogu se u pravu odnosno u pravnom poretku razlikovati zloupotreba objektivnog prava (engl. abuse of law) i zloupotreba subjektivnog prava (abuse of right). Zloupotreba objektivnog prava jeste zloupotreba pravne

regulative, pravnog regulisanja, koja postoji kada se pravnim normama reguliše nešto što njima ne treba da bude regulisano, na primer, kako, kada i gde poznanici treba da se pozdravljaju ili oslovljavaju. Momentalno nije reč o toj zloupotrebi prava, mada će kasnije i o njoj biti govora. Sada je reč o zloupotrebi subjektivnog prava.

Šta je zloupotreba subjektivnog prava? Da bi se izbegle velike, ovde nepotrebne teorijske rasprave, čini se uputnim držati se najrasprostranjenijih određenja pojmova, pa utoliko i najmanje spornih (Lukić 1975, 273–276; Vodinelić 1997; 2014, 305–318).

Glavne (ili *opšte*) karakteristike svake zloupotrebe jesu, prvo, da subjekt subjektivnog prava (ili slobode, ili prava na slobodu, ili pak nadležnosti) izgleda kao da se *ponaša u granicama* svog subjektivnog prava (ili slobode, ili prava na slobodu, ili pak svoje nadležnosti) te da, dakle, *ne prekoračuje* svoje ovlašćenje koje ima, to jest koje mu je dato kao subjektivno pravo (ili sloboda, ili pravo na slobodu, ili pak nadležnost), što će reći da to njegovo ponašanje – *stricto sensu*, u užem smislu, a *apstraktno* posmatrano – *ne predstavlja kršenje* tog subjektivnog prava (ili slobode, ili prava na slobodu, ili nadležnosti). No, premda se, apstraktno posmatrano, kreće u granicama svog subjektivnog prava, subjekt – i to je drugi element pojma zloupotrebe – tim svojim ponašanjem škodi drugome, onemogućavajući ga da potpuno ili delimično koristi svoje pravo (ili, uopšte, pravno ovlašćenje) (Lukić 273–276), odnosno da uživa u svom pravno zaštićenom dobru. Pri tome, da bi neko konkretno ponašanje bilo kvalifikovano kao zloupotreba subjektivnog prava, neophodno je i da, osim tih dveju glavnih (ili opštih) karakteristika, ima bar jedan od sledećih konkretnih (ili posebnih) vidova – da je, naime, to konkretno ponašanje ili šikanozno (i to je jedini vid zloupotrebe u kome mora da postoji namera škođenja), ili beskorisno, ili nesrazmerno, ili protivciljno, ili neprimereno, ili protivrečno, ili nemoralno, ili pak nepravično (u ovih ostalih sedam konkretnih vidova zloupotrebe ne mora postojati namera škođenja) (Vodinelić 1997; 2014, 305–318).

Treba dodati da smatramo da suštinski nema pravnih razlika između subjektivnih prava, sloboda, i pravā na slobodu, da su to samo terminološke razlike, shodno različitim tradicijama u imenovanju suštinski istih pravnih pojava, te da je reč o jednom istom pravnom fenomenu – subjektivnom pravu – i kada se razmatra neka sloboda, na primer, akademska sloboda, ili sloboda govora, odnosno pravo na akademsku slobodu, ili pravo na slobodu govora. A stoga nema ni suštinskih pravnih razlika između zloupotrebama tih fenomena.

Takođe treba dodati – mada to za ovo razmatranje nije bitno – da smatramo da u osnovi nema suštinskih razlika ni između zloupotrebe subjektivnog prava i zloupotrebe nadležnosti, jer su to zloupotrebe dveju vrsta pravnih ovlašćenja (uporediti Lukić 1975, 270–276).

Dakle, da bi se dokazala teza o Finisovoj zloupotrebi akademske slobode govora, najpre treba pokazati zašto su neka njegova konkretna ponašanja samo privid korišćenja te slobode i da li je to ponašanje nanelo štetu drugima u korišćenju njihovih prava, konkretno, naročito prava na ljudsko dostojanstvo, odnosno da li ih to ponašanje potpuno ili delimično onemogućava da uživaju u svojim pravno zaštićenim dobrima, a naročito u svom ljudskom dostojanstvu. Odgovorima na te zahteve i pitanja posvećen je drugi korak.

Da bi se taj drugi korak načinio u pravom pravcu, treba imati na umu da sloboda govora i akademska sloboda govora nisu identične: *speakers' corner* (u Hajd parku, ili drugde) i katedra (na Oksfordu, ili drugde) ne podrazumevaju istu slobodu niti ista ograničenja. Akademska sloboda govora za katedrom ima odavno svoja tipična pravna i etička ograničenja, u nekom smislu veća, a u drugom smislu manja, ali svakako drugačija u odnosu na onu prvu slobodu (Roberts 2000).

3.1.2. Drugi korak: Šta je dobra (ako već ne najbolja) akademska praksa

Ideja dobre ili najbolje moguće prakse (*praxis*, bios praktikos, *vita activa, res humanae*) veoma je stara filozofska ideja, ali se kao *najopštija* razrađena *doktrina* najbolje prakse koja bi mogla biti primenjiva u *raznim* oblastima u javnoj sferi javlja na početku ovog milenijuma (Bardach 2000). Međutim, ovde je reč samo o jednoj specifičnoj, univerzitetsko-akademskej praksi. A univerziteti su od svoje pojave, još kao srednjovekovni univerziteti u Evropi 11–15. stoleća (u koje, kao jedan od najstarijih, Univerzitet u Oksfordu nesumnjivo spada), pa i nadalje kao moderni univerziteti – a svi su pak od početka obuhvatali i pravnu poduku – vrlo rano postavili neka pravila dobre (ako ne i najbolje) univerzitetsko-akademske prakse, čija je relevantnost i danas nesumnjiva (Hasanbegović 2000, 476–489).

3.1.2.1. (a) drugog koraka: O pravilima poduke na srednjovekovnim i modernim univerzitetima

Ne baš na samom početku univerziteta i bolonske pravne renesanse, među glosatorima, ali već među postglosatorima, ili komentatorima, ili koncilijatorima, kako se još nazivaju, dakle, od kraja 13. veka, kroz 14. do 15. veka, pa i nadalje, i to ne samo u postglosatorskom glavnom sedištu u Orleanu u Francuskoj nego i drugde, po Italiji, na primer, uobličavane su školska formula i forma predavanja.

Ne ulazeći u detalje, treba objasniti da je školska formula shema razmatranja i rešavanja problema, tj. *questio*. To je postupak koji se u klasičnom obliku sreće i kod Tome Akvinskog (1225–1274) i kod Barto-

lusa de Sasoferata (Sassoferrato ili Saxoferrato, 1313–1357), možda najznačajnijeg postglosatora, po kome je stvorena krilatica: nisi jurista ako nisi bartolista (ili: nema pravnika ako ne poznaje Bartolusove stavove) – nemo iurista nisi bartolista. Bartolus je postupao po klasičnoj školskoj formuli i u svojim consilia (saveti) i u svojim commentaria (komentari). Taj postupak se sastoji, najpre, iz utvrđivanja, postavljanja problema, zatim u izlaganju i razmatranju bliskih, lako razumljivih gledišta o njemu, potom u izlaganju i razmatranju protivrečnih, suprotnih gledišta, i najzad, u izlaganju rešenja, posle koga eventualno može doći otklanjanje prigovora koji se tom rešenju upućuju ili bi se mogli uputiti. Dakle, izlaganje i razmatranje suprotnih gledišta prilikom zauzimanja stava o nekom pitanju, tj. problemu, jeste norma još iz školske formule postglosatora (Pringsheim 1921, 273–283; Viehweg 1974, 70–72; Hasanbegović 2000, 487).

Veoma slična školskoj formuli jeste shema izlaganja korišćena na predavanjima – lectiones, lecturae. Forma predavanja je obuhvatala: uvodnu napomenu (s objašnjenjem termina i sl.); misaono razlaganje tumačenog teksta i njegovo ponovno sažimanje; ilustrovanje konkretnim primerima ili slučajevima; čitanje (citiranje, navođenje) i tumačenje izvora; obrazlaganje odluke, to jest rešenja; ostale napomene uključiv i postavljanje (novih, opštih) pravila; te sasvim na kraju, razmatranje suprotstavljenih odgovora i postojećih kontroverzi, što je zahtevalo veliko znanje i istu takvu dijalektičku veštinu. Posebno treba istaći da je čitava materija još mnogo produbljenije pretresana i razlagana na zajedničkim nedeljnim raspravama nego na osnovnim, redovnim predavanjima (Viehweg 1974, 73–76; Hasanbegović 2000, 488).

Kada je reč o modernim univerzitetima, još pre Kanta (1724–1804) postojalo je pravilo da se na predavanjima ne izlažu sopstveni pogledi ili sopstvena obrada predmeta. To se ostavlja za sopstvena originalna dela koja nemaju priručnički, udžbenički karakter. Za osnovu predavanja pak uzima se neki već postojeći priručnik. Možda najpoznatiji takav primer jesu Kantova višedecenijska predavanja iz logike (1755/56–1798) i njegov priručnik za predavanja – *Logika* (1800), koji se oslanjaju na Majera (Georg Friedrich Meier, 1718–1777, *Auszug aus der Vernunftlehre*, 1752), premda je Kant prema Majerovim stavovima imao vrlo rano za sebe ispisane kritičke primedbe i komentare, i premda se Kantovi temeljni stavovi o logici, koji pripadaju razdoblju kritičkog mišljenja i već su bili izraženi u *Kritici čistog uma*, suprotstavljaju ovima (Damjanović 1976, 7–14). Dakle, na univerzitetu na predavanjima i u udžbenicima može biti izlaganja materije određene discipline bez razmatranja spornih pitanja o kojima postoje različita, pa i suprotna shvatanja – što zavisi od zahtevanog akademskog nivoa predavanja i udžbenika odnosno učila – ali se u tom slučaju ni sopstveni stavovi i argumenti za njih *ne* izlažu osim

ako ne pripadaju opšteprihvaćenim ili daleko preovlađujućim pogledima na pitanja i probleme materije date akademske discipline.

U Finisovim naučnim radovima u kojima se nalaze sporni stavovi navedeni u *Peticiji* nema relevantnih izlaganja i razmatranja suprotnih gledišta, pogotovu ne naučno, epistemološki i metodološki relevantno zasnovanih razmatranja tih spornih stavova. Na primer, svoj stav da okolnost što je neko gej treba da se smatra bar negativnom, ako ne diskvalifikatornom okolnošću prilikom dopuštanja usvajanja dece, zatim stav da može postojati veza između biti gej i zloupotrebljavati decu (Finnis 2011a, 38, 42; 2011b, 21, 23–24), jednako kao i stav da homoseksualno ponašanje jeste zlo, nešto pogrešno i loše ne samo za društvo i državu nego i za bilo kog nesrećnika koji ima urođene ili kvaziurođene homoseksualne sklonosti, pa država i društvo treba da obeshrabruju ljude da budu gej i da podstiču antigej obrazovne programe (Finnis 1994a, 17, 14; 1995; 1997a; 2011d, 334–336, 351) – sve te i druge slične stavove Finis izvodi pre svega iz svoje sopstvene opšte i pravne filozofije, koju pak decenijama zasniva, kao što je poznato, na argumentima autoritetā, prevashodno na autoritetu Tome Akvinskog (Finnis 1994a; 1995; 1997a; 2011d; 1997b; 2011e; 2008; 2011f; 2011a, 20, fn 61–62; 2011b, fn 61–62), o čemu u zborniku Finisovih eseja *Ljudska prava i opšte dobro* veoma rečito svedoči i imenski Index, u kojem se tek za pojedina imena daje i manje-više iscrpan stvarni registar, i gde je predmetno najiscrpnija i najduža odrednica ona za Akvinskog (Finnis 2011c, 411–429, posebno 411–412), a potom ona Aristotelova (Finnis 2011c, posebno 412–413). Finis ne izvodi gore primerice pomenute stavove, kao ni najveći broj ostalih svojih stavova, iz savremenih naučnih istraživanja i na njima metodološki zasnovanih naučnih stanovišta, pa (i) utoliko mnoga njegova izlaganja predstavljaju zloupotrebu slobode akademskog govora. Uzorani, suprotan primer predstavljaju radovi našeg sociologa Slobodana Antonića (1959–), koji je u nekim svojim stavovima blizak Finisu, ali te svoje stavove zasniva na kritičkim metodološkim razmatranjima naučnih pristupa, obrada, pa onda i naučnih uvida (suprotnih ili drugačijih od svojih vlastitih – Antonićevih) do kojih se došlo u istraživanjima tih problema (Antonić 2014, posebno 97–139, gl. III „Istopolne porodice“: ideja i osporavanje; zatim 141–173, gl. IV „Deca u ‘istopolnim porodicama’: pregled debate“; i 175–218, gl. V „Školska ‘kvir inkluzija’: težnje i otpori“).

O Finisovim predavanjima ovde se ne može mnogo reći,¹ osim što se na osnovu *Peticije* i broja njenih potpisnika može pretpostaviti da su predavanja manje-više iste sadržine kao i Finisovi spisi. Utoliko bi se

¹ Autorka posebno zahvaljuje profesorki Mariji Karanikić Mirić, koja je akademske 2006/07. godine, tokom svog istraživačkog boravka na Triniti koledžu, kao oksfordski student postdiplomskih studija slušala kurs iz Filozofije prava profesora Finisa i ne samo što joj je prenela svoje utiske i iskustva s tih predavanja nego joj je i veoma pomogla i olakšala prikupljanje nekih delova nedostajuće primarne literature.

onda sadržini tih predavanja mogle uputiti slične primedbe kao one koje su ovde izrečene o Finisovim spisima.

3.1.2.2. (b) drugog koraka: Finisovi stavovi o bestijalnosti

Reč *bestijalnost* u srpskom jeziku ima veoma retko, a stoga možda kao poslednje u nizu značenja, značenje *skotološtva* ili *seksualnog odnosa čoveka i životinje*. Upravo je suprotno u engleskom jeziku, pa i Finis takođe koristi reč *bestijalnost* u tom značenju i za to se njegovoj takvoj upotrebi te reči nema ništa zameriti. Međutim, njegovo shvatanje bestijalnosti kao pojave koju genusno ili specifično izjednačava s nekim drugim pojavama, pre svih s homoseksualnošću, a naročito imajući na umu razloge tog izjednačavanja, izaziva i mora izazvati na početku 21. veka bar neke stručne nedoumice, zapitanosti, neprihvatanja i otpore. Pogledajmo поблиže.

Finis kaže da je „kopulacija ljudi s životinjama neprihvatljiva zato što ljudsku seksualnu aktivnost i zadovoljstvo tretira kao nešto što se traži upravo na način koji je, poput sparivanja životinja, odvojen od izraza bilo kog opšteg dobra, i stoga tretira ljudski telesni život – u jednoj od njegovih najintenzivnijih aktivnosti – kao puko životinjski. Svojevoljno genitalno sparivanje osoba istog pola neprihvatljivo je iz veoma sličnih razloga“ (Finnis 1992). U takvom i sličnom izjednačavanju bestijalnosti i homoseksualnosti Finis se uobičajeno oslanja na velike autoritete. Tako, raspravljajući o Kantovom konceptu protivprirodnih krivičnih dela, koja su tako nazvana jer su upravljena protiv čovečanstva odnosno čovečnosti, navodi da tu spadaju: silovanje, pederastija i bestijalnost (Finnis 1987, 433–456; 2011g, 47–71, posebno 61–71). Kasnije će opet reći i ponoviti da je posthrišćanska moralna filozofija Imanuela Kanta identifikovala da se (po)grešnost masturbacionog, homoseksualnog i bestijalnog ponašanja sastoji u instrumentalizaciji nečijeg tela te stoga („pošto je ličnost apsolutno jedinstvo“) u onom „(po)grešnom prema čovečnosti-čovečanstvu u našoj sopstvenoj osobi“ (Finnis 1994b; 1996; 2011h, posebno 104 fn 80; a identično i u 1994a; 1995; 1997a; 2011d, posebno 342 fn 17). Kada te pojave posmatra s gledišta Tome Akvinskog, pitajući se koji je među tim aktima najgori, Finis ističe da Endru Kapelmen (1957–) preteruje kad kaže da su za Akvinskog homoseksualni akti jedinstveno monstruozni; te da je za Akvinskog bestijalnost gora vrsta predavanja nerazumnoj, razornoj želji za zadovoljstvom, a da su silovanje i preljuba mnogo gori u smislu nepravde (Finnis 1994a; 1995; 1997a; 2011d, posebno 347 fn 27). Finis tu zaključuje takođe da seksualni akti u koje su uključeni istopolni partneri (s namerom da njihovi akti kulminiraju u orgazmičkom zadovoljstvu pomoću prsta u vagini, penisa u ustima itd., itd.) ostaju nebračni, i tako nerazumni i (po)grešni i kada ih na sličan način izvodi bračni par (Finnis 1994a; 1995; 1997a; 2011d, posebno 347–348). Konačno, opet

razmatrajući homoseksualnost, bestijalnost i druge srodne pojave shodno shvatanjima nekih velikih autoriteta, te kritikujući Džona Bozvela (1947–1994) za namerno iskrivljeno predstavljanje odnosno tumačenje Akvinskog, Finis ukazuje na to da Akvinski duguje Aristotelu (384–322) povezivanje i svrstavanje u istu grupu: kanibalizma, bestijalnosti, koprogagije i homoseksualnih akata – kao protivprirodnih zadovoljstava, jer Akvinski taj stav preuzima iz *Nikomahove etike* (7.5) (Finnis 1997b; 2011e, posebno 370–372).

Ovaj kratki prikaz Finisovog shvatanja i bavljenja bestijalnošću kao fenomenom ljudske seksualnosti koji je sličan ili istovrstan s homoseksualnošću ima za cilj da pokaže, s jedne strane, razmere Finisovog bavljenja tom temom, a s druge, jednako bitno pitanje metodologije bavljenja njome. Smatramo da su to pitanja koja su relevantna za obe ovde zastupane teze o slučaju Finis, jer sadrže značajne argumente, pa ćemo se na njih vratiti kada budemo izvodili konačne zaključke o tim tezama. A sada najpre završimo izlaganje o dobroj akademskoj praksi.

3.1.2.3. (c) drugog koraka: Akademsko pravilo, to jest obaveza da se držimo svog predmeta, odnosno discipline

Akademski obaveza da se na predavanjima, u istraživanjima i stručnom spisateljstvu svako pridržava svoje discipline – njenog predmeta i metoda, naravno, ne znači da i u naše vreme ne treba tražiti pravu meru između visoke i duboke ali uske stručnosti, s jedne strane, i interdisciplinarnih uvida širokog i dalekog horizonta, s druge. Nikako. U tom smislu treba imati na umu da je Finis profesor prava i profesor filozofije prava. I uzimajući sve to u obzir, Finisu se može zameriti što je preterano a predmetno i epistemološko-metodološki neosnovano zalazio u druge manje-više srodne oblasti i što u svojoj oblasti uopšte nije doticao neka pitanja, ili ih nije obrađivao u adekvatnoj meri, ili ih nije obrađivao na način koji je metodološki poželjan i neophodan. Konkretizujmo to primerima.

Za savremeno razumevanje fenomena homoseksualnosti i zauzimanje valjanog moralnog i političko-pravnog stava prema toj pojavi – u oblasti ustavnog prava i bračne, porodične, krivične i mnoge druge legislative – važno je osvetliti šta su tokom istorije o tom fenomenu mislili i rekli veliki umovi, ali i šta kažu naši savremenici. Zato Finisovo upućivanje na Sokrata, Platona, Ksenofona, Aristotela, Plutarha, Gaja Musonija Rufa, Avgustina, Tomu Akvinskog, Kanta i druge jeste prosvetujuće i značajno (Finnis 1994b; 1996; 2011h; 2008; 2011f; 1994a; 1995; 1997a; 2011d), ali nije dovoljno. Nije dovoljno zato što, primerice, pouzdano znamo da nam je danas stav jednog od tih najvećih umova – Aristotelov stav o *ropstvu* sasvim neprihvatljiv. Moramo biti svesni da slično može biti i s homoseksualnošću.

Iako je istorija učiteljica života, za razumevanje homoseksualnosti i zauzimanje valjanog etičkog i pravnog stava prema njoj, dakle, nije dovoljno poznavati samo istoriju te ideje, pa čak nije dovoljno uz nju poznavati i moralnu i pravnu istoriju legislative i sudske prakse u vezi s homoseksualnošću u raznim vremenima i raznim zajednicama. Neophodno je imati na umu nova naučna istraživanja i saznanja – biološka, psihološka i sociološka, pre svih. A to je ono što kod Finisa potpuno nedostaje, a što postoji kao rezultat raznih savremenih naučnih istraživanja, i što, rečeno je, Antonić kritički uzima u obzir (Antonić 2014, tu posebno videti Navedenu građu: 261–308, koja je, pomenimo i to, najvećim delom na engleskom).

Kada Finisu zameramo to što nije uzeo u razmatranje nove naučne – biološke, psihološke, sociološke i dr. – rezultate u istraživanju homoseksualnosti, i to bar na nivou obaveštenja o njima, bez obzira na potonje zauzimanje bilo pozitivnog bilo negativnog kritičkog stava prema tim istraživanjima i njihovim rezultatima, mislimo, pre svega, na Finisov epistemološko-metodološki pristup. Smatramo, naime, da savremeni pristup i stavovi o homoseksualnosti ne treba da se zasnivaju samo na nizu argumenata autoriteta koji počinje, na primer, sa Sokratom (ili Starim zavetom – svejedno), pa ide preko Platona, Aristotela, Plutarha, Avgustina, Akvinskog (i dr.) i završava se s Kantom, kao vrhovnim posthrišćanskim (to jest modernim) moralno-filozofskim autoritetom. Tu zamerku Finisovom epistemološko-metodološkom pristupu pojačava okolnost što je svoje radove (kako je ovde već pokazano) objavljivao u više navrata. A svako novo publikovanje jeste, naime, ne samo prilika nego i naučničko-akademska obaveza da se već ranije objavljeni tekstovi upotpunjuju bilo novim relevantnim saznanjima o predmetu, bilo osvrtima na izrečene kritike, naravno, ako ih je bilo.

Istine radi, treba reći i da u Finisa ima izlaganja stavova savremenika i gledišta koja su suprotna od Finisovih, ali se i jedni i drugi odnose pre svega na suprotstavljene stavove i interpretacije Platona, Akvinskog ili Kanta i dr., dakle, opet na istoriju ideja o homoseksualnosti. Tim povodom treba reći da smatramo da je Finis u pravu u svom kritičkom suprotstavljanju Marti Nusbaum (1947–), Kapelmenu i Bozvelu i nekim drugim autorima (Finnis 1994b; 1996; 2011h; 2008; 2011f; 1994a; 1995; 1997a; 2011d). Ali, isto tako, koliko god bilo važno za istoriju ideja i njihovu valjanu recepciju, to uopšte nije bitno za naš današnji stav prema homoseksualnosti. Jer, argument (velikih istorijskih) autoriteta, kao što je rečeno, ne može danas biti presudan i eo ipso pomoći formiranju našeg valjanog stava.

Konačno, kada je reč o Finisovim obimnim i detaljnim izletima u istoriju etike i posebno u istoriju etike ljudske seksualnosti, u kojima se, govoreći o pojavama navodno srodnim homoseksualnosti, bavi bestijal-

nošću, pederastijom, kanibalizmom, koprofagijom, silovanjem, masturbacijom, moralno grešnim seksualnim praksama heteroseksualnih bračnih parova itd., itd., nema sumnje da time izlazi iz okvira predmeta filozofije prava (slično Zdravković 2008, 111–112, 118–124). A s druge strane, čini se da takvo i toliko bavljenje tim pojavama kao srodnim homoseksualnosti mora izazvati – ne samo u homoseksualaca – osećaj povrede dostojanstva homoseksualnih osoba iako to verovatno nije bila Finisova namera. No, za postojanje zloupotrebe akademske slobode govora, kao što smo videli, postojanje takve namere najčešće i nije bitno odnosno neophodno.

Ako pak pokušamo da objasnimo otkuda ti Finisovi izleti u izvan-filozofskopravno područje i pogotovo zašto su tog tipa i tako velikog obima, priznajemo da možemo ostati samo na nivou utisaka. Finis ne želi da iskaže svoje stavove o homoseksualnosti *expresis verbis*, ali želi da ih učini ne samo jasnim nego i uverljivo obrazloženim po svojoj meri. Ti njegovi stavovi jesu izraz njegovih dubokih uverenja. Njegov pogled na svet (njegov svetonazor), njegova opšta, moralna i pravna filozofija veoma su tesno i nerazmršivo povezani. To za filozofiju prava katkad nije dobro, jer mora platiti (dogmatski) danak (čvrstini uverenja o) određenim moralnim nazorima (u ovom slučaju – rimokatoličkom svetonazoru i etici). Finis ima negativan moralni (tj. prirodnopravni) stav prema homoseksualnosti, ali, pošto pravni (tj. pozitivnopravni) stav prema homoseksualnosti nije više negativan, obavezan je da taj fenomen toleriše u praksi. Finis ima jak negativan stav prema životnoj zajednici dva istopolna partnera iako ona danas u pojedinim pravnim porecima uživa pozitivnopravnu zaštitu. Ta se zajednica, po njemu, pozitivnopravno može pod određenim pravnim uslovima zvati brakom, ali nikad ne može imati suštinske odlike braka. Pored toga, stiče se utisak, iako to Finis ne kaže izričito, da on nije za to da životna zajednica dva istopolna partnera uopšte bude pravno priznata, registrovana i zaštićena, makar se pozitivnopravno i ne zvala brakom. Štaviše, premda nije protiv dekriminalizacije homoseksualnih veza, ima se utisak kao da ne misli da je iskazivanje homoseksualnih naklonosti u javnosti – isključivo pitanje ukusa, već kao da je u njegovim očima (zbog uticaja koji ima na vaspitanje i uopšte formiranje moralnih stavova u društvu) – (bar lakši moralni) prestup. Na kraju, Finis je i protiv pravne mogućnosti da istopolni bračni partneri usvajaju decu sve dok za to ima heteroseksualnih aspiranata, ali ni taj svoj stav uopšte ne obrazlaže, pogotovu ne oslanjajući se na savremena naučna istraživanja i stavove (drugačije, kao što je rečeno, Antičić 2014).

Ostao nam je još treći korak zarad celovitog razmatranja teze o Finisovoj (ne)zloupotrebi akademske slobode govora.

3.1.3. Treći korak: Šta je pravno slobodan prostor

S obzirom na to da li su ili nisu regulisani (pozitivnim) pravom, sve društvene odnose, to jest celokupnu društvenu sferu, možemo podeliti na sferu pravnih odnosa – pravnu sferu u širem smislu, i na sferu ostalih društvenih odnosa, to jest onih nereguliranih pravnim ili bilo kojim drugim normama – pravno slobodnu sferu u širem smislu. No, sve društvene odnose možemo podeliti i po drugom kriterijumu, takođe vezanom za pozitivno pravo, na one društvene odnose koji *treba* da budu regulisani pravom (na primer, svojina, to jest svojinski odnosi) i one koji *ne treba* da budu regulisani pravnim normama (na primer, međusobno oslovljavanje ljudi).

Kada se pak ta dva kriterijuma ukrste, to jest primene istovremeno, razlikuju se četiri vrste (ne)povezanosti društvenih odnosa s pozitivnopravnom regulativom: (1) društveni odnosi koji *jesu i treba* da budu pozitivnopravno regulisani (/valjano/ pozitivno pravo), (2) oni koji *nisu a treba* da budu pozitivnopravno regulisani (pravne praznine), (3) oni koji *nisu i ne treba* da budu pozitivnopravno regulisani (pravno slobodan prostor u užem smislu) i (4) oni društveni odnosi koji *jesu a ne treba* da budu pozitivnopravno regulisani (zloupotreba pravne forme, to jest zloupotreba objektivnog prava) (Lukić 1975, 254–258).

Ne upuštajući se u velike teorijske rasprave ni ovim povodom, gde primerice spadaju pitanja: ima li ili nema pravnih praznina u pravnom sistemu, jesu li pravni sistemi otvoreni ili zatvoreni, u čemu je razlika između pravne praznine, pravne jame, rupe u zakonu itd., itd., treba ipak staviti jednu terminološku napomenu. Na nemačkom se za pravno slobodan prostor, i to i u širem i u užem smislu koristi izraz *rechtsfreier Raum*, dok se u engleskom najčešće koristi neuspela metafora *legal vacuum*, ili čak *legal lacuna*, mada je, smatramo, jedino valjan nemetaforični izraz *sphere unregulated by law*.

Napomenimo samo usput i to da bi se tim dvama (/pozitivno/pravnim) kriterijumima mogao dodati i treći (prirodno)pravni, pa bi se moglo postaviti pitanje da li neko već valjano određeno pozitivno pravo jeste ili nije istovremeno i sadržinski (ili pravno-tehnički) dobro. Na primer, da li su svojinski odnosi u nekom pravnom sistemu pravedno regulisani tim pozitivnim pravom; da li zabranu diskriminacije zbog seksualne orijentacije treba uneti u ustavnu odredbu ili pak samo u odgovarajući zakon. Premda bi i jedna ovakva analiza Finisovih stavova bila veoma zanimljiva, ona bi izašla daleko izvan okvira ove teme, pa stoga ostajemo samo na prva dva kriterijuma: pravne (ne)reguliranih društvenih odnosa i društvene (ne)potrebnosti tog pravnog regulisanja.

U naše vreme pravo po pravilu ne reguliše seksualne odnose odraslih, zrelih ljudi, u koje ovi stupaju svojevolljno. Eventualni izuzeci su

preljuba i prostitucija, koje su u ovom smislu relevantni, zasebni pravni instituti u pojedinim savremenim pravnim sistemima. Dakle, svojevolljni seksualni odnosi odraslih, zrelih ljudi danas po pravilu spadaju u pravno slobodan prostor, i to u pravno slobodan prostor u užem smislu, tj. sferu međuljudskih odnosa koja nije i ne treba da bude regulisana (pozitivnim) pravom. Istina, za razliku od države i njenog pozitivnog prava, mnoge crkve su svojim normama regulisale te odnose, a i svaki odrastao, zreo pojedinac ima svoje moralne nazore (to jest norme) o tome. Zašto je to važno?

Smatramo da predstavlja zloupotrebu akademske slobode govora u oblasti filozofije prava kada se neko bavi pitanjima koja spadaju u pravno slobodan prostor, ili kada se neko detaljno bavi navodno srodnim ili pak veoma udaljenim pitanjima iz istorije neke ideje (u ovom slučaju ideje o homoseksualnosti), a ne bavi se bitnim nepravim pitanjima – savremenim sociološkim, psihološkim, biološkim i drugim rezultatima – bez kojih se ne može zauzeti valjan moralni i političko-pravni stav o toj pojavi. Ovo iz sledećih razloga:

Prvo, stoga što bavljenje kako pitanjima koja spadaju u pravno slobodan prostor, tako i navodno srodnim ili pak veoma udaljenim pitanjima iz istorije ideja stvara *privid* da se neko kreće u granicama akademske slobode govora, mada je to govor koji uopšte nije predmetno relevantan ili je vrlo malo relevantan.

Drugo, stoga što bavljenjem tim pitanjima autor (možda nesvesno i nenamerno) stvara još jedan *privid*, naime, da je njegov pogled na svet i na pojave u njemu (pa i pogled na homoseksualnost) jedino ispravan, jer su njegovi autoriteti vrhovni, pri čemu je izostalo razmatranje savremenih rezultata raznih relevantnih naučnih disciplina. Takav nekritički epistemološko-metodološki pristup nije svojstven filozofiji, pa ni filozofiji prava.

Treće, takvo bavljenje navedenim pitanjima (tj. pitanjima koja spadaju u pravno slobodan prostor, kao i navodno homoseksualnosti srodnim a u stvari veoma udaljenim pitanjima iz istorije ideja) jeste atak na ljudsko dostojanstvo homoseksualnih osoba, iako najverovatnije takvo bavljenje tim pitanjima nije preduzeto s tom namerom.

Sve u svemu, kada se uzme u obzir sve gore navedeno, izgleda da se može zaključiti da Finisov način bavljenja homoseksualnošću i srodnim pojavama, tj. akademski govor o toj temi i povodom nje, na nemalom broju mesta u njegovim spisima ima sve elemente zloupotrebe akademske slobode govora.

Ostalo je još da se kaže nešto o drugoj ovde zastupanoj osnovnoj tezi, koja se odnosi na eventualnu diskriminatornost i fobičnost Finisovih stavova.

3.2. Teza o (ne)diskriminatornosti i (ne)fobičnosti Finisovih stavova

Najpre o diskriminaciji. Ne ulazeći ni ovim povodom u teorijska razmatranja o diskriminaciji, pa ni ona Finisova, osvrnućemo se samo na tri najosnovnija načina ispoljavanja diskriminacije u pravu, kao pravno neprihvatljivog pravljenja razlika. Može se raditi: (A) ili o pravno nedozvoljenom pravljenju razlika ponašajući se na određeni način u praksi, u životu; (B) ili o nelegitimnom i nelegalnom zalaganju za pravno-političko ukidanje ili uspostavljanje razlika (ovde, u Finisovom slučaju, najčešće zbog određene seksualne orijentacije); (C) ili o filozofskom i naučnom opisivanju sličnosti i razlika i na osnovu toga zauzimanju pravno neprihvatljivih, diskriminatornih vrednosnih stavova, koji pak mogu ali ne moraju uticati i na prethodna dva načina ispoljavanja diskriminacije.

Dakle, povodom diskriminacije u pravu, reč može biti: (A) bilo o pravno (ne)dozvoljenom različitom tretiranju konkretnih ljudi, to jest o konkretnim aktima diskriminacije; (B) bilo o (ne)legitimnom i (ne)legalnom pravno-političkom zagovaranju diskriminacije po osnovu (homo)seksualne orijentacije, to jest o zagovaranju određenih ustavno-zakonskih rešenja (na primer, o pravnoj nemogućnosti sklapanja braka homoseksualaca; ili o njihovoj pravnoj mogućnosti registrovanja zajednice koja se ne zove brak i vodi se u odvojenom registru; ili o njihovoj pravnoj nemogućnosti usvajanja dece; ili o toj mogućnosti, ali tek ako nema heteroseksualnih aspiranata itd., itd.); (C) bilo o iskazivanju opštih filozofsko-naučnih stavova o homoseksualnosti i srodnim pojavama te filozofskom i naučnom opisivanju sličnosti i razlika među njima i zauzimanju diskriminatornih vrednosnih stavova, koji mogu imati uticaja na prethodne dve grupe stavova o diskriminaciji, ali ne moraju biti iskazani s tom namerom.

(A) U Finisovom slučaju nema optužbi za neko konkretno diskriminatorno ponašanje prema bilo kome, niti ima ikakvih posrednih saznanja, izjava ili dokaza o tome. I pošto je to u dosadašnjoj praksi oksfordske univerzitetske zajednice bio jedino relevantan vid diskriminacije (Equality Policy; Free from Harassment Policy; Petition 2019), možemo zaključiti da u tom smislu u Finisovom slučaju nema diskriminacije. No, *Peticija* je pokrenuta i da bi se u toj akademskoj zajednici počelo s uzimanjem u obzir i zauzimanjem stava i prema drugim (ovde pomenutim pod (B) i (C)) vidovima diskriminisanja (Petition 2019).

(B) Što se pak tiče Finisovog zalaganja za pravno-političko ukidanje ili uspostavljanje razlika zbog određene seksualne orijentacije, to jest zagovaranja u tom smislu određenih ustavno-zakonskih rešenja, treba razlikovati dve stvari: prvo – Finisov eventualni neposredni političko-pravni angažman za određena diskriminatorna ustavno-zakonska rešenja, i drugo, Finisovo eventualno eksplicitno zalaganje i zagovaranje u njego-

vim filozofsko-teorijsko-naučno-pravnim spisima raznih mogućih diskriminatorских normativnih rešenja, na primer, tako što u njima analizira i argumentuje s diskriminatorских pozicija, pa potom i kritikuje jedna, ili predlaže druga diskriminatorська ustavna i zakonska rešenja bilo *de lege lata* bilo *de lege ferenda*.

(B) Prvo, jedini (nama) poznati slučaj Finisovog političko-stručnog angažmana u tom smislu jeste njegovo svedočenje pred Vrhovnim sudom Kolorada u prilog Amandmanu 2 (iz 1992) na Ustav Kolorada, kojim se zabranjuje bilo kakva pozitivna antidiskriminatorська pravna zaštita lezbijkama, biseksualcima i gejevima. Taj amandman je uspešno osporen pred Vrhovnim sudom Kolorada, a stigao je i do Vrhovnog suda SAD.² Svedočeći 1993. godine pred Vrhovnim sudom Kolorada u prilog Amandmanu 2, Finis je rekao: „Politička zajednica koja smatra da su stabilnost i vaspitna dobroćinost porodičnog života od fundamentalnog značaja za sadašnjost i budućnost porodice može s pravom smatrati svojim neospornim interesom da negira da je homoseksualno ponašanje – ‘gej životni stil’ – valjan, ljudski prihvatljiv izbor i oblik života te može učiniti bilo šta primereno što može da odvraća od takvog ponašanja“ (prema Bamforth 1997, 14). Čini nam se da je to nesumnjivo diskriminatoran, ali i nesumnjivo legitiman i legalan stav. Sadržinski je diskriminatoran, ali je pravno-politički legalan i legitiman, jer je zauzet u uslovima pravne, i to sudske rasprave jednog konstitucionalnog pitanja najvišeg ranga i značaja, koje je bilo pokrenuto Amandmanom 2 i u tom momentu je pozitivnopravno stajalo otvoreno.

(B) Drugo, u svojim spisima Finis se ne zalaže neposredno, direktno, izričito za određena političko-pravna konstitucionalna i legislativna rešenja. Čak je upadljivo koliko ne razmatra razna moguća ustavna i zakonska rešenja i odgovarajuće argumentacije za i protiv njih, što, kako smo već ranije rekli, smatramo da nije dobro – ni filozofski ni pravnički stručno posmatrano – jer filozofiju prava, pa i posebne filozofije ustavnog, porodičnog ili bračnog i drugih grana prava veoma udaljava od života, tražeći argumente za pravna rešenja prevashodno u mišljenjima autoriteta, i to istorijski veoma dalekih autoriteta. I o slučaju koloradskog ustavnog Amandmana 2, o kome Finis u svojim spisima govori na više mesta (tek primerice, Finnis 2011a, 16, 99, 111, 345, 352, 372, 378, 385, 387), govori nekako usput, najčešće u fusnotama, osvrćući se češće na raspravu o istoriji ideja, koju je tim povodom vodio s Martom Nusbaum (Nussbaum 1994) i drugima, nego na samo sporno ustavnopravno pitanje. A i kada na retkim mestima govori o tom slučaju, često ga sužava na pitanje prava homoseksualaca na usvojenje te čak i ne izlaže sporni amandman, a kamoli detaljno raspravlja i obrazlaže svoje izrečene sporne argumente u prilog takvom amandmanu. Sve u svemu, u Finisovim spisi-

² The Supreme Court of the US *Romer v. Evans* 517 US 620 (1996).

ma nema ni ovog drugog vida diskriminatorских stavova u bilo kojoj od njihove dve varijante.

(C) Završavajući analizu pitanja (ne)postojanja diskriminacije kod Finisa, ostalo je još da se vidi da li u Finisovim filozofsko-naučnim spisima ima diskriminatorских stavova izuzimajući prethodno razmatrane – pod A i B. Odgovor i na to pitanje je odrečan, jer se pravna diskriminacija i vrednosna diskvalifikacija *ne* poklapaju. Iako Finis ima neke danas mnogima neprihvatljive, a ponekad i pravno neprihvatljive kriterijume razlikovanja i razvrstavanja, kao i izjednačavanja i svrstavanja, ipak se *stricto sensu* ne bi moglo reći da se tu radi o pravnoj diskriminaciji. S druge pak strane, potpuno je normalno i prirodno što oni koji čitaju ili slušaju Finisa pretpostavljaju da je takve svoje filozofskopravne i teorijskopravne stavove izrekao kao ispravne i istinite da bi ti stavovi u nekom vidu našli svoje praktično-pravno otelovljenje, pa ih stoga doživljavaju kao pravno diskriminatorске. Podsetimo se samo takvih ovde ranije pomenutih stavova: da je svojevolumno genitalno sparivanje osoba istog pola neprihvatljivo iz veoma sličnih razloga iz kojih je neprihvatljiva kopulacija ljudi s životinjama; da može postojati veza između biti gej i zloupotrebljavati decu; da homoseksualno ponašanje jeste zlo, nešto pogrešno i loše ne samo za društvo i državu nego i za bilo kog nesrećnika koji ima urođene ili kvaziurođene homoseksualne sklonosti; stav o istovrsnoj (po)grešnosti masturbacionog, homoseksualnog i bestijalnog ponašanja; da su nebračni, nerazumni i (po)grešni oni seksualni akti u koje su uključeni istopolni partneri (s namerom da njihovi akti kulminiraju u orgazmičkom zadovoljstvu pomoću prsta u vagini, penisa u ustima itd., itd.) i onda kada ih na sličan način izvodi bračni par; da, kao protivprirodna zadovoljstva, spadaju u istu grupu pojava: kanibalizam, bestijalnost, koprofagija i homoseksualni akti; da homoseksualno ponašanje – „gej životni stil“ – nije valjan, ljudski prihvatljiv izbor i oblik života te da politička zajednica može učiniti bilo šta primereno što može da odvrti od takvog ponašanja.

Podsetimo, u drugom delu *Peticije* traži se da Oksfordski univerzitet razjasni svoju politiku prema diskriminatorским profesorima, između ostalog, i zato što *stvarno* stanje stvari *ne* odgovara ciljevima „inkluzivne kulture jednakosti i vrednosnih različitosti“ i „pozitivnog okruženja u kome se ljudi tretiraju pravično i s poštovanjem – bez uznemiravanja“ (Equality Policy & Free from Harassment Policy), koji se u tim aktima promovira (Petition 2019). U *Peticiji* se ističe da u praksi, u ovom momentu, studenti i zaposleno univerzitetско osoblje moraju da imaju slučaj uznemiravanja, viktimizacije ili zastrašivanja *konkretne* ličnosti od konkretne ličnosti, dok se protiv profesora koji se ustremljuju na ljude u nepovoljnom položaju na neki opštiji način, na primer, svojim objavljenim radovima, ne reaguje (Petition 2019).

Stiče se utisak da su autori *Peticije* bili svesni da pri sadašnjoj regulativi na Univerzitetu u Oksfordu optužba protiv Finisa za diskriminaciju i uznemiravanje (ili za uznemirujuću diskriminaciju) može biti odbijena kao neosnovana iz upravo gore navedenih razloga (to jest zato što ne predstavlja slučaj uznemiravanja, viktimizacije ili zastrašivanja *konkretne* ličnosti ili *konkretnih* ličnosti od konkretne ličnosti, nego je to slučaj profesora koji se usremljuje na ljude u nepovoljnom položaju na opšti način, svojim radovima) te da su zbog toga takvu generalno (ili, bolje rečeno, genusno) usremljenu uznemirujuću diskriminaciju ljudi u nepovoljnom položaju podveli pod mrzilačke iskaze (hateful statements), tj. fobične (phobic – homophobic and transphobic) stavove (Petition 2019).

Dakle, sada o fobičnosti. Za razliku od Srbije, govor mržnje (hate speech) jeste krivično delo u Engleskoj, Velsu i Škotskoj od 1986, ali tek dopunom iz 2008. za Englesku i Vels počinje da se odnosi i na govor mržnje prema osobama određene seksualne orijentacije (Vanderbeck, Johnson 2011). Treba napomenuti da govor mržnje može biti izražen na razne načine (rečima, ponašanjem, pisanim materijalima, snimcima ili programom), ali mora biti preteći a ne samo pogrđan ili uvredljiv. Prema tome, Finisov govor ne spada u govor mržnje, pa verovatno zato autori *Peticije* govore o Finisovim mrzilačkim iskazima (hateful statements) i fobičnim (phobic – homophobic and transphobic) stavovima. Kada se još jednom pogledaju Finisovi ovde navedeni stavovi (videti gore pod C), čini se da se za njih može reći da, ako i nisu mrziteljski, to jest nisu izraz mržnje, niti izazivaju baš mržnju prema osobama o kojima govore, nesumnjivo izražavaju i izazivaju *ekstremnu averziju* prema tim ljudima čija ponašanja opisuju. Ti Finisovi stavovi, smatramo, jesu fobični. Moglo bi se navesti još sličnih primera, a i one navedene još ekstenzivnije citirati i analizirati, no, mislimo da je i ovo sasvim dovoljno za zaključak.

4. ZAKLJUČAK I NARAVOUČENIJA

Smatramo da Finis nije prekoračio granice akademske slobode govora, ali da jeste zloupotrebio tu slobodu. Neki od njegovih stavova, kao apstraktno izražena mišljenja, jesu fobični, ali nema dokaza o njegovom konkretnom diskriminatorском ponašanju prema bilo kome. Dakle, Finisova je odgovornost, po našem mišljenju, čisto moralna i profesionalno-etička (što ne znači i mala), ali nije i pravna.

Budući da obim ovog priloga ne omogućava ni bavljenje pitanjima kao što su tzv. (novo) prirodno pravo, gde spadaju shvatanja Žermena Grisea (Germain Gabriel Grisez), Roberta Žorža (Robert Peter George), Timotija Čepela (Timothy Chappell) i druga slična shvatanja, kao ni detaljnije bavljenje do sada javno izrečenim kritikama Finisovih stavova, o

čemu ćemo više govoriti u drugom spisu, ipak, smatramo da se na kraju ovog priloga moramo zapitati zašto više od četvrt veka, to jest dvadeset i pet godina – što je za istoričare vreme stasavanja nove generacije, to jest vreme smene generacija – skoro da i nije bilo reagovanja na te sada osporavane Finisove stavove, iskazivane i ponavljane tokom svih tih godina u njegovim spisima. Kažemo: *skoro*, jer osim časnih izuzetaka (koji u struci nisu podržani kako i koliko je trebalo) i nekih ovde pomenutih i drugih nepomenutih autora koji su osporavali Finisove stavove u vezi s istorijom ideja, Finisovi bitni stavovi skoro da i nisu kritikovani od najprominentnijih autora (anglo-američke) filozofije prava, koji su za tu kritiku bili najpozvaniji, upravo zato što tu, među njih, i sam Finis spada. Preovlađujuća reakcija je bilo ćutanje i same oksfordske akademske zajednice i šire stručne zajednice. Oksfordska akademska zajednica se oglasila početkom ove godine zvonom koje se daleko čulo, a videćemo da li će i zvanično zauzeti neki stav. Glasovi iz geografski šire a stručno uže – filozofskopravno-kosmopolitske zajednice i dosad su se retko čuli, pa je i njeno ćutanje sasvim normalno: Mi članovi te zajednice daleko smo najvećim delom mali karijeristi, koji vode politiku nezameranja – jer koju bi drugu i vodili u nemilosrdnom akademsko-“stručnom“ svetu čija je politika *publikuj ili nestani* – i koji stoga objavljuju sve više a čitaju sve manje, naročito kritički, i sve manje kritički razmišljaju, a o objavljivanju tog kritički promišljenog da i ne govorimo: Jer, to znači zameranje, gubljenje vremena, životne i intelektualne energije, pozicija i para, što je sve loše za sopstvenu karijeru, pa je ‘razumnije’ ćutati. To je loše za filozofiju prava. Stoga nije samo Finis odgovoran za zloupotrebu akademske slobode govora, za svoje fobične stavove i za stanje i sadržinu svoje filozofije prava. Odgovorni smo i svi mi iz filozofskopravne zajednice koji smo ćutali. Zvono zvoni i za nama.

LITERATURA (REFERENCES)

- Antonić, Slobodan. 2014. *Seksualnost i moć: Sociologija gej pokreta*. 2. izdanje. Beograd: Catena mundi.
- Bamforth, Nicolas. 1997. *Sexuality, Morals and Justice*. London – New York: Continuum.
- Bardach, Eugene. 2000. *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*. New York: Chatham House Publishers – Seven Bridges Press.
- Damjanović, Milan. 1976. Kantov odnos prema logici. 7–14. *Logika: Priručnik za predavanja*. Imanuel Kant, prir. Gotlob Benjamin Ješe, prev. Vlastimir Đaković. Beograd: Grafos.

- Finnis, John. 1987. Legal Enforcement of Duties to Oneself: Kant v. Neo-Kantians. *Columbia Law Review* 87: 433–456.
- Finnis, John. 1992. Deposition regarding the 1992 constitutional amendment in Colorado to restrict the state from protecting gay, lesbian and bisexual people from discrimination. <https://www.theguardian.com/law/2017/feb/03/neil-gorsuch-mentor-john-finnis-compared-gay-sex-to-bestiality>, last visited July 31, 2019.
- Finnis, John. 1994a. Law, Morality, and ‘Sexual Orientation’. *Notre Dame Law Review* 69/5: 1049–1076.
- Finnis, John. 1994b. Liberalism and Natural Law Theory. *Mercer Law Review* 45: 687–704.
- Finnis, John. 1995. Law, Morality, and ‘Sexual Orientation’. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy* 9: 11–39.
- Finnis, John. 1996. Is Natural Law Theory Compatible with Limited Government?. 1–26. *Natural Law, Liberalism, and Morality*, ed. Robert P. George. Oxford: Oxford University Press.
- Finnis, John. 1997a. Law, Morality and „Sexual Orientation“. 31–43. *Same Sex: Debating the Ethics, Science, and Culture of Homosexuality*, ed. John Corvino. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Finnis, John. 1997b. The Good of Marriage and the Morality of Sexual Relations: Some Philosophical and Historical Observations. *The American Journal of Jurisprudence* 42: 97–134.
- Finnis, John. 2008. Marriage: A Basic and Exigent Good. *The Monist* 91: 396–414.
- Finnis, John. 2011a. Equality and Differences. 1–26. The H.L.A. Hart Memorial Lecture in the University of Oxford, June 2011, revised and annotated. Oxford Legal Studies Research Paper No. 72/2012. Notre Dame Law School Legal Studies Research Paper No. 12–82. <http://ssrn.com/abstract=2180410>, last visited July 31, 2019.
- Finnis, John. 1/2011b. Equality and Differences. *The American Journal of Jurisprudence* 56: 17–44.
- Finnis, John. 2011c. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III. Oxford: Oxford University Press.
- Finnis, John. 2011d. Law, Morality, and ‘Sexual Orientation’. 334–352. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III, John Finnis. Oxford: Oxford University Press.
- Finnis, John. 2011e. Sex and Marriage: Some Myths and Reasons. 353–388. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III, John Finnis. Oxford: Oxford University Press.

- Finnis, John. 2011f. Marriage: A Basic and Exigent Good. 317–333. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III, John Finnis. Oxford: Oxford University Press.
- Finnis, John. 2011g. Duties to Oneself in Kant. 47–71. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III, John Finnis. Oxford: Oxford University Press.
- Finnis, John. 2011h. Limited Government. 83–105. *Human Rights and Common Good. Collected essays*, Vol. III, John Finnis. Oxford: Oxford University Press.
- Hasanbegović, Jasminka. 2000. *Topika i pravo: Značaj obnove misli o topici za određenje prirode i osobnosti pravnog rasuđivanja*. Podgorica: CID.
- Kant, Immanuel. 1800. *Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Herausgegeben von Gottlob Benjamin Jäsche. Königsberg: Friedrich Nicolovius.
- Kant, Imanuel. 1976. *Logika: Priručnik za predavanje*, prir. Gotlob Benjamin Ješe, prev. Vlastimir Đaković. Beograd: Grafos.
- Lukić, Radomir D. 1975. *Uvod u pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
- Meier, Georg Friedrich. 1752. *Auszug aus der Vernunftlehre*. Halle: J.J. Gebauer.
- Nussbaum, Martha C. 1994. Platonic Love and Colorado Law: The Relevance of Ancient Greek Norms to Modern Sexual Controversies. *Virginia Law Review* 80: 1515–1651.
- Oxford University. 2013. Equality Policy. <https://edu.admin.ox.ac.uk/equality-policy>, last visited July 31, 2019.
- Oxford University. 2017. Free from Harassment Policy. <https://edu.admin.ox.ac.uk/university-policy-on-harassment#collapse1138051>, last visited July 31, 2019.
- Oxford University. 2018. Statutes and Regulations. <https://www.admin.ox.ac.uk/statutes/353-051a.shtml>, last visited July 31, 2019.
- Petition. 2019. Remove John Finnis from Oxford; Clarify University Policy on Discriminatory Professors; Excerpts from John Finnis' public statements and published work as examples of his discrimination. <https://www.change.org/p/oxford-university-remove-john-finnis-from-oxford-clarify-university-policy-on-discriminatory-professors>, last visited July 31, 2019.
- Pringsheim, Fritz. 1921. Beryt und Bologna. *Festschrift für Otto Lenel*. Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz.

- Roberts, John Michael. 2000. *Speakers' Corner: The Conceptualisation and Regulation of a Public Sphere*. Dissertation. University of Cardiff.
- Smith, Sophie. 2019. Academic Freedom. <https://www.lrb.co.uk/blog/2019/january/academic-freedom>, last visited July 31, 2019.
- Vanderbeck, Robert M., Paul Johnson. 4/2011. 'If a Charge was Brought Against a Saintly Religious Leader Whose Intention Was to Save Souls...': An Analysis of UK Parliamentary Debates over Incitement to Hatred on the Grounds of Sexual Orientation. *Parliamentary Affairs* 64: 652–673.
- Viehweg, Theodor. 1974. *Topik und Jurisprudenz: Ein Beitrag zu rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung*. 5. Aufl. München: Verlag C. H. Beck.
- Vodinelić, Vladimir V. 1997. *Takozvana zloupotreba prava*. Beograd: Nomos.
- Vodinelić, Vladimir V. 2014. *Građansko pravo: Uvod u građansko pravo i Opšti deo građanskog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union – Službeni glasnik.
- Zdravković, Miloš. 2008. *Odnos prirodnog i pozitivnog prava u teoriji Džona Finisa*. Magistarski rad. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Jasminka Hasanbegović, PhD

Full Professor

University of Belgrade Faculty of Law

ACADEMIC FREEDOMS AND DIGNITY: THE CURIOUS CASE OF JOHN FINNIS' PHOBISM

Summary

This paper focuses – through the lens of the Finnis case – on the search for answers to the questions: Where do the boundaries of academic freedom and free speech lie? Did Finnis overstep them with his “extremely discriminatory views against many groups of disadvantaged people” presented in his papers between 1992 and 2011, as it is said in the Petition to stop John Finnis teaching at Oxford University because of his discrimination? Are Finnis’ views phobic? The main theses presented in the paper are: The boundaries of academic freedom and freedom of speech have not been overstepped, but these freedoms were abused. Some of these views, as abstractly expressed opinions, are phobic, but there is no tangible proof of any discriminatory behaviour by Finnis towards anybody.

Key words: *Academic freedoms of speech. – Human dignity. – Case of John Finnis in Oxford academic community. – Abuse of right. – Sphere unregulated by law, i.e. German rechtsfreier Raum.*

Article history:

Received: 31. 7. 2019.

Accepted: 3. 9. 2019.